

УДК 101.1

Т.С. ПАВЛОВА (доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара)

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровськ

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ І ЗАКОНУ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ФІХТЕ І ШЕЛЛІНГА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

В статті розкриваються сучасні питання права, суспільства, свободи в контексті філософії Фіхте і Шелінга. Особлива увага приділяється проблемам свободи, що були ключовими у видатних представників німецької класичної філософії, її реалізації в законі, як імперативно-диспозитивному суспільному регуляторі; взаємодії людини і суспільства в аспекті реалізації права, його ідеї і сенсу.

Ключові слова: свобода, право, мораль, суспільство, держава, людина, особистість, розум, свідомість.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Суспільство невпинно розвивається і набуває все нових якостей, на його розвиток впливають загальносвітові і локальні тенденції, що потребують аналізу та вивчення. Але деякі суспільні інституції, змінюючись разом із суспільством залишаються незмінними за своєю суттю. До них можна віднести право, що має за свою мету реалізацію і збереження свободи, онтологічні, гносеологічні, аксіологічні підстави якого слід шукати в загальній філософській мудрості. Німецька класична філософія піднімає свободу на вищий щабель філософського пізнання, вбачає у праві найрозумніший спосіб її реалізації.

Проблеми з якими стикається сучасне суспільство є невідривними від проблем людини, держави і мають не лише економічні, політичні аспекти, а й безпосередньо пов'язані зі свідомістю та самосвідомістю особистості. Особа не може бути дійсно моральною або правовою без усвідомлення власного статусу та ролі у суспільстві, власних і суспільних цінностей, необхідності права як реалізації власної свободи. Важливим завданням є знайти ті основи, на яких ґрунтуються загальні аксіологічні принципи особистості сьогодні, і раціоналізм, як загальний підхід сьогодні є настільки ж актуальним як і раніше. Цей підхід щодо морально-правової проблематики дозволяє розкрити механізм органічного поєднання на основі власної приналежності до світу розуму наприклад об'єктивних і суб'єктивних цінностей, власної моралі і загальної суспільної моральності, власних вимог і загальносуспільних правових установлень. Усвідомлення і реалізація власної розумної природи відкриває шлях до свідомої, бажаної гармонії між особистістю і суспільством, звідси, така бажана гармонія не є

легкою справою. У той же час таке усвідомлення робить реалізацію свободи і права не формальним, зовнішнім актом суспільної активності особи, а внутрішнім, рефлексивним аспектом її буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спирається автор

Проблемами свободи, моралі, права, закону у німецькій класичній філософії займалися такі фахівці як Т. Ойзерман, Н. Мотрошилова, А. Гулига, Г. Гуревич, А. Доброхотов, С. Жеребкін, Г. Заїченко, В. Кузнецов, Ю. Кушаков, А. Міголат'єв. У своїх роботах вони розкривали теоретичні основи мислення цього періоду в історії філософії, показували коло проблемних питань, які піднімалися та їх рецепцію у подальших філософських напрямках. Т. Длугач, А. Доброхотов, А. Тимофеев розглядають питання буття у німецькій класичній філософії та їх реалізацію у сучасності, роль і значення цих філософських систем у сучасній науці. В. Лазарев розкриває основні методологічні моменти філософії Фіхте і її розвиток у 19-20 столітті. В. Марчук у своїх роботах показує розвиток соціологічних теорій права у Німеччині, акцентуючи їх значення для сучасного суспільства. Д. Масленіков, Ю. Попов розкривають природу логічного у німецькій класичній філософії як загальної тенденції, приділяє увагу загальним причинам її виникнення. Т. Торубарова звернула увагу на проблему свободи і показала її розвиток у поглядах німецьких класиків.

Мета наукового дослідження:

розкрити соціально-філософський аспект реалізації свободи у поглядах Фіхте і Шелінга.

Дана мета реалізується в наступних задачах: розкрити сенс ідеї свободи і ідеї закону у поглядах Фіхте і Шелінга; показати роль суспільства і держави у реалізації цих ідей; прояснити значення розуму і самосвідомості особистості у процесі пізнання права; виявити основні тенденції розвитку прасвідомості особистості у німецькій класичній філософії; прояснити вплив філософських сентенцій зазначених мислителів на сучасному етапі розвитку суспільства і філософської науки про нього.

Обговорення проблеми

У своїй філософській системі Фіхте приділяє значну увагу таким категоріям як людина, право, свобода, мораль. На думку філософа, людина повинна визначати себе тільки через саму себе, таким чином, самоусвідомлення людини є процесом внутрішньої рефлексії. У цьому процесі пріоритет віддається здатності особи сприймати певні зобов'язання не як дещо зовнішнє відносно неї, а як її власну необхідність, бажання. Це відбувається у тому випадку, коли її власне розуміння права не суперечить діючому законодавству. Особа може стати собою через власне самоусвідомлення, самовизначення і реалізацію власної сутності, що полягає у свободі.

Свобода є визначальною рисою людини і реалізувати свою свободу практично вона може через право. У традиціях німецької класичної філософії, Фіхте розглядає правову проблематику через поняття свободи, Павлова Т.С., 2012

яка визначається ним як незаперечна і непорушна. Він зазначає у своїх лекціях «Про призначення вченого», що людина може користатися нерозумними речами як засобами для своїх цілей, але не розумними істотами; вона не сміє навіть користуватися ними як засобом для їх власних цілей; вона не сміє на них діяти як на мертву матерію або на тварину, щоб тільки за допомогою них досягнути своєї мети, не беручи до уваги їх свободу. Вона не сміє робити добродійною, або мудрою, або щасливою ні одну розумну істоту проти її волі [16, с. 26]. Цінність свободи самої по собі, на думку Фіхте, полягає у тому, що вона є іманентною розуму, тому не може істота, що має розум, тобто людина не бажати реалізації свободи, при чому, як власної так і свободи інших.

Людина є істотою соціальною, тому свободи осіб у суспільстві постійно взаємодіють, взагалі тільки у цій взаємодії свобода і може бути повністю реалізованою. Взаємодія між особами, при якій свобода осіб не порушується, а відбувається постійне взаємне їх вдосконалення – це і є завданням людини, яке вона здійснює у суспільстві і за допомогою суспільства. Досягти такого удосконалення, як зазначає Фіхте, людина може за допомогою культури у здатності двоякого роду: здатності давати або діяти на інших як на вільних істот і сприйнятливості, або здатності брати чи отримувати найбільшу вигоду із впливу інших на нас [16, с. 29]. Рушійною силою такої загальної взаємодії у суспільстві є свобода, а створити сприятливі умови для такого взаємного розвитку може закон. Таким чином, закон розглядається як надійний засіб досягнення свободи як індивідуальної так і загальної у суспільстві. Обмеження, які встановлюються законом не є обмеженнями свободи, вони направлені на реалізацію свободи, а обмежують лише свавілля, тобто дещо протилежне свободі. Звісно мова йде про правовий закон, який відповідає принципам природного права.

У філософії права Фіхте чітко вирізняються дві ідеї – це ідея свободи і ідея закону. Ці дві ідеї мислитель розглядає як єдині, він зазначає, що свобода настільки ж впливає з закону, як і закон із свободи. Таким чином філософ намагається вирішити питання, яке хвилює теоретиків і практиків права до сьогодні і суть його у визначенні яким чином можливе спільне існування людей без порушення їх свободи. Реалізація такої свободи є можливою тільки у правовому стані, поза ним вона не може бути реалізованою. Свобода проявляється й у підпорядкуванні людини законам через усвідомлення їх необхідності. Але для спільного існування вільних людей необхідне і обмеження свободи, вірніше сказати сваволі. Правовий закон існує для того, щоб людина, як частина суспільства, не вигадувала, не відособлювала якесь своє суб'єктивне право, яке начебто відрізняється від права інших осіб, а розуміла, що право і його реалізація є універсальним імперативно-диспозитивним гарантом свободи. Дійсно, всі люди є різними і перш за все у своєму світогляді, бажаннях, цілях, пріоритетах, але те право, яке в історії розвитку філософії отримало назву природне право містить у собі яка раз квінтесенцію основних життєво необхідних, а тому

універсальних принципів, реалізації яких бажають усі. Наприклад, до таких прав відносять право на життя, свободу, власність. Дійсно, навряд чи хто бажає, щоб ці основні права були порушені щодо нього, проблема у тому, що деякі особи дозволяють порушити їх відносно інших, або відносно суспільства в загалі. Виходить, що проблема невиконання не у самому правовому законі, а у свідомості осіб, які скоріш за все власне право визнають, але не визнають права інших. На думку Фіхте, саме розумна природа людини дозволяє їй віднести себе до суспільства, як сукупності загальних воель, що повинні бути деяким чином впорядковані, вписати власну свободу у свободу загальну, суспільну де вона і набуває власне реалізації.

Свою згоду виконувати правові закони даної держави особа дає вже самим фактом проживання у ній, приналежності до суспільства і усвідомлення себе як громадянина. Право у мислителя виступає як свобода, що є заснованою на законі, воно вимагає формального виконання приписів позитивного закону і не вимагає як мораль відповідного внутрішнього відношення до вчинку. Тобто неважливо як особа відноситься до виконання нею вимог закону, можливо з власних внутрішніх переконань у необхідності його дотримання, можливо лише із страху покарання, головне – щоб вимоги закону виконувалися. Але таке формальне виконання закону є властивим лише особам з нерозвинутою правосвідомістю, які не усвідомлюють значення права, хоча з формальної точки зору така поведінка є прийнятною для суспільства, оскільки по факту право не порушується. Право є зовнішньою умовою реалізації людиною себе як вільної особистості. Закон зобов'язує визнавати свободу всіх людей у державі, не заважати їх самореалізації. Дії кожної особи повинні обмежуватися певними межами, об'єктами на які ці дії направлені. У ній поєднується необхідність природи і свобода духу.

Але погляди Фіхте на свободу не залишалися незмінними. Вже в роботі «Філософія моральності» він зазначає, що людина залишається у полоні закону природи до тих пір, поки бажання і природні схильності визначають її поведінку. Але людина здатна стати господарем своєї природи і підкорити її вищому моральному закону. Якщо особа здатна звільнитися від влади природних схильностей, але не підпорядковує себе моральному закону, то це може призвести до сваволі у самому негативному його сенсі. Тільки на релігійній стадії людина повністю долає суб'єктивність свободи, Бог є моральний законодавець свободи.

Спочатку свого творчого шляху Фіхте зближав право і моральність: право фактично виводиться із морального закону; у більш пізній період творчості він їх розрізняє: у моралі признання інших осіб здійснюється через моральний закон, признання інших у праві відбувається як зовнішній заклик іншої вільної особи, як причини самовизначення до свободи.

Розгляд свободи і закону у філософії Фіхте обов'язково приводить до розгляду держави. У своїй роботі «Основні риси сучасної епохи» філософ надає наступне визначення абсолютної держави: вона за своєю формою є

штучна установа, завдання якої – направити всі індивідуальні сили на життя роду і розчинити їх у останньому [17, с. 504]. При цьому під людським родом у державі розуміється сукупність її громадян, до яких вона пред'являє однакові вимоги. У такій державі особа віддає свої індивідуальні сили для блага всього роду, але і весь рід віддає свої сили для однієї особи. Як зазначає філософ, у такій державі, індивідуальність всіх зовсім розчиняється у роді всіх; і всякий отримує назад свій вклад у сукупність загальних сил збільшеним загальною силою всіх інших [17, с. 506]. Завдяки такій взаємодії, держава розвивається. Але тут слід зазначити, що мова у Фіхте йде не про творчу індивідуальність, що розчиняється, а лише про вклад у загальну справу побудови сильної, правової держави. У державі повинне бути верховенство права, якому підпорядковуються всі без виключення.

У філософії Шелінга питання свободи і закону займають провідне місце при розгляді філософсько-правової проблематики. Він ставить питання про підстави тотожності між свободою і законом і намагається його вирішити. В основі свободи і закономірності лежить вища тотожність суб'єкта і об'єкта – абсолют. Шелінг не розділяє, а поєднує суб'єкт і об'єкт у деякому загальному абсолюті. У ході розвитку людства, що є природним, людина усвідомлює необхідність захисту своїх свобод, прав і інтересів встановлюється правопорядок, який забезпечує свободу особистості. Шелінг часто порівнює правопорядок з законами природи, відбувається це тому, що правопорядок є настільки ж явним і необхідним як ці закони. Усвідомлення власної свободи особою може відбуватися лише у суспільстві, у взаємодії із подібними до себе особами, які теж мають права, свободи, обов'язки. Така взаємодія може носити конструктивний характер, тоді права і свободи кожного будуть поважати, а можуть носити і деструктивний характер, тоді право і свобода будуть порушуватися. Протистояти цьому, не допускати приниження свободи може лише закон.

Розумна природа особи дозволяє їй усвідомлювати необхідність правових законів і добровільно їх виконувати, примус же є порушенням свободи. Шелінг у роботі «Система трансцендентальної філософії» зазначає, що примусова сила закону не може направлятися безпосередньо проти свободи, оскільки розумна істота не може бути примушена, а може лише сама примусити себе; до того ж цей примус може бути направлений не проти чистої волі, об'єкт якої є загальне для всіх розумних істот самовизначення саме по собі, а тільки проти егоїстичного потягу, що виходить від індивіда і повертається до нього [18, с. 406]. Оскільки людина є особою розумною, то невиконання нею розумних приписів закону, протиставлення своєї волі загальній волі, що виражена у законі, повинне викликати у свідомості такої особи роздвоєння, на яке вона зверне свою увагу і не допустить неправомірних дій. Філософ розглядає людину як істоту природну і розумну одночасно. Саме розумна природа людини робить її вільною, і вона повинна бути над природними схильностями і потягами, які за своєю суттю є егоїстичними. Наука про право, таким чином, теж є

теоретичною наукою, заснованою на засадах розуму, а не природи. Правовідносини виникають на основі права, у якому гармонійно поєднуються індивідуальна і загальна воля.

Необхідною умовою свободи у Шелінга виступає правовий устрій, який він розглядає як машину, що заздальгідь розрахована на певні випадки і яка сама приводиться в дію, як тільки такі випадки трапляються; і хоча ця машина створена і запущена руками людини, вона і після того, як людина, яка її створила залишає її, продовжує, подібно до зримої природи, діяти незалежно у відповідності зі своїми законами, так, начебто вона зобов'язана своїм існуванням тільки собі [18, с. 428]. Гарантією свободи може бути тільки правовий устрій, оскільки ніяк не гарантована свобода не може бути міцною. На думку філософа, свобода повинна бути гарантованою порядком, таким же явним і незмінним, як і закони природи. Він мислить свободу як таку, у якій вже міститься необхідність: «свобода повинна бути необхідністю, необхідність – свободою» [18, с. 428]. Людина є у своїх діях вільною, але над нею стоїть необхідність, яка визначає свободу і яка цій свободі не суперечить.

Розгляд філософських проблем свободи переходить у Шелінга в філософію одкровення. Він виділяє три періоди розвитку історії або три періоди одкровення. У перший період панує сила, яку мислитель називає долею, вона холодно і несвідомо руйнує все велике і прекрасне. Це період, коли зникає велич Давнього світу, падіння великих імперій. У другий період виступає вже не сила, а відкритий закон природи, який заставляє свободу і неприборкане свавілля слугувати задуму природи і привносить у історію механічну закономірність. Починається цей період з розширення кордонів великої Римської республіки. У третій період історії, те, що являлося у попередні періоди як доля чи природа, розкривається як провидіння. Коли прийде цей період невідомо, але коли він настане прийде Бог [18, с. 466].

Висновки

Досвід німецької класичної філософії, зокрема у поглядах Фіхте і Шелінга, є актуальним сьогодні перш за все спробою системного, раціонального погляду на важливий соціальний інститут – інститут права. Розгляд права як невід'ємного елемента становлення свободи, її необхідний прояв, дозволяють побачити перспективи у процесі наближення до гармонійного співіснування індивідуальної свободи волі і суспільних настанов, суб'єктивного і об'єктивного права, реалізації природного і позитивного права. У відносинах між людиною та суспільством, державою право відіграє роль визначального чинника на якому будується цей шлях їх взаємного конструктивного розвитку і реалізації. Але він є неможливим без усвідомлення особою власної природи, розумності, свободи.

Список літератури

1. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – М.: Мысль, 1986. – 334 с.
2. Гуревич Г. С. Нравственность и право / Г. С. Гуревич. – М.: Сеятель, 1924. – 573 с.

3. Длугач Т. Б. Проблема бытия в немецкой философии и современность / Т. Б. Длугач. – М.: ИФ РАН, 2002. – 221 с.
4. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А. Л. Доброхотов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. – 248 с.
5. Доброхотов А. Л. Рецензия на сочинения И. Г. Фихте // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – с. 23-31.
6. Жеребкін С. Німецька філософія від Канта до Ніцше // Філософська думка. – 2000. – № 6. – с. 31-44.
7. Заиченко Г. А. История западной философии. Классика против постмодернизма / Г. А. Заиченко. – Днепропетровск: Изд. Днепропетр. гос. ун-та, 2000. – 456 с.
8. Кузнецов В. Н. Немецкая классическая философия второй половины XVIII – начала XIX века / В. Н. Кузнецов. – М.: Наука, 1989. – 480 с.
9. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу / Ю. В. Кушаков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 570 с.
10. Лазарев В. В. Этическая мысль в Германии и России. Осмысление фихтеанства русскими философами конца XIX – начала XX века / В. В. Лазарев. – Москва: ИФ РАН, 2006. – 218 с.
11. Масленников Д. В. Природа логического в немецкой философии / Д. В. Масленников. – СПб.: С. – Петерб. акад. МВД России, 1997. – 165 с.
12. Мотрошилова Н. В. Социально-исторические корни немецкой классической философии / М. В. Мотрошилова. – М.: Наука, 1990. – 205 с.
13. Ойзерман Т. И., Мотрошилова Н. В. Философия Гегеля: проблемы диалектики / Т. И. Ойзерман, Н. В. Мотрошилова. – М.: Наука, 1987. – 303 с.
14. Тимофеев А. И. Исследование оснований бытия человека в классической немецкой философии. – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т аэрокосм. приборостроения, 2000. – 261 с.
15. Торубарова Т. В. О сущности человеческой свободы в немецком классическом идеализме / Т. В. Торубарова. – СПб.: Наука, 1999. – 261 с.
16. Фихте И. Г. О назначении ученого. Соч. В 2 т. / И. Г. Фихте. – Т.2. – СПб.: Наука, 1993. – 320 с.
17. Фіхте І. Г. Основні риси сучасної епохи. Соч. В 2 т. / І. Г. Фіхте. – Т.2. – СПб.: Наука, 1993. – 640 с.
18. Шеллинг Ф. В. Й. Система трансцендентальной философии. Соч. в 2 т. / Ф. В. Й. Шеллинг. – Т.1. – М.: Наука, 1987. – 580 с.

Т. С. ПАВЛОВА

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
Днепропетровск
E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net

РЕАЛИЗАЦИЯ СВОБОДЫ И ЗАКОНА В ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДАХ ФИХТЕ И ШЕЛЛИНГА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье раскрываются современные вопросы права, общества, свободы в контексте философии Фихте и Шеллинга. Особое внимание уделяется проблемам свободы, которые были ключевыми у выдающихся представителей немецкой классической философии, ее реализации в законе, как императивно-диспозитивному общественному регулятору; взаимодействия человека и общества в аспекте реализации права, его идеи и смысла.

Ключевые слова: свобода, право, общество, государство, человек, личность, разум, сознание.

T. PAVLOVA

Dnepropetrovsk National University of Oles Gonchar, Dnepropetrovsk

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net

**IMPLEMENTATION OF FREEDOM AND THE LAW IN THE
PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS OF FICHTE AND SCHELLING SOCIO-
PHILOSOPHICAL ASPECTS**

The article describes the current issues of law, society, and freedom in the context of the philosophy of Fichte and Schelling. Special attention is paid to problems of freedom, which were key representatives from prominent German classical philosophy, its implementation in the law, as the imperative-discretionary public regulator, the interaction of man and society in terms of the right, his ideas and meaning.

Keywords: freedom, law, society, government, people, personality, intelligence, consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.12

Прийнята до друку 09.10.12